ա· Թղ· 168բ· Մեղեդի Յովհաննու· Քեզ մատուցանեմք այսօր...:

բ· Թղ· 169բ· Փոխէ զձայն: Անմարմնոցն հրեղինաց...: «Ա—Լ»:

12· Թղ· 169ա· Գանձ Պետրոսի Հայրապետի ի տէր Մխիթարայ: Վերերգեմք ընդՀմանր...: «Վարդապետի»:

13· Թղ· 175ա· Գանձ Ս· Ձգնաւորաց: Բարձրեալ Հաւատոր... (պակասաւոր· տունք՝ Բա առ· եղ):

ա· Թղ· 178բ· Տաղ Ս· Անտոնի: Անտոն ոստ անապատի...:

բ· — — (Յորդ·) Անճամբ խոնարհմէք...:

14· Թղ· 179ա· Գանձ Թագաւորացն սըրբոց: Համագոյական հաւր սահման եւ բան... (պակասաւոր· այժմ տունք՝ Հիագ·է):

Թղ· 175—181· Թղթերու եռեւտաոյուԹիւն եւ անկումներ տեղի ունեցած:

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ չկան թղթերու անկումի պատճառաւ:

44.

ՄԱՇՏՈՑ ՔԱՀԱՆԱՅԱԹԱՊԻ

Հին Թ· 25: Ժե·/ԺԲ· դար:

ԹՈՒՂԹ՝ 140: — ՄԵՆՈՒԹԻՒՆ՝ 25 × 14,4 սմ·: — ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ երկսիւն: — ՆԻՒԹ՝ թուղթ: — ԿԱԶՄ՝ կաշեպատ տախտակ: — ՄԱԳԱՂ· ՊԱՀՊԱՆԱԿ՝ չկայ: — ՀԱՆԳԱՄԱՆԴ՝ լաւ· Բգ· 1ա եւ 140 վնասուած: — ԳԻՐ՝ բալորգիր: — ԽՈՐԱՆ՝ չունի: — ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ՝ Բգ· 1բ, 91ա, 99բ: — ՆԿԱՐ՝ չկայ: — ՁԱՐԴԱԳԻՐՔ ԵՒ ԼՈՒՍԱՆՑԱՆԱՐԴՔ՝ սակաւաթիւ: — ԽՈՐԱԳԻՐՔ՝ կարմիր: — ԹԱՄԱՆԱԿ՝ Ժե·/ԺԲ· դար: — ՏԵՂԻ՝ եղաճ (°) գիւղ: — ԳՐԻՉ՝ Յովհաննէս:

Մատեանս է Մաշտոց, ուր կան·

1· Թղ· 1ա—89բ· Կանոնք յորժամ եպիսկոպոս կամ էրէց կամ հայրապետ եւ կամ (ա)ն(ապա)ոի առաջնորդ կատարի մահուամբ, այս կարգաւորութիւն արասցեն լուացմանն (պ)ատանացն եւ այլ կանոնիեալ պայմանաւոր (կ)արգացն, զոր եդին սուրբ վարդապետքն մեր: Երթան նախ որ գհանգիստ պատրաստեն քահանայքն Ժողովրդեամբն հանդերձ եւ ասեն Սգմ· ՁՔ· ողբասգայն· Կցուրդ՝ Զգործս ձեռաց մերոց...:

ա· Թղ· 57ա· Հանգիստ սրբոյն Յոհաննու առաքելոյն եւ աւետարանչի· Էր ընդ եղբարս...:

բ· Թղ· 63բ· Աղաւթք կինքելոյ զգերեզմանին, զոր ասացեալ է տեառն Բարզոի հայրապետի կեսարու կապադովկա(ցւոց)· Գոհանամք զքէն Հայր...:

գ· Թղ· 67բ· Իսկ յերկրորդումն աւուր երթան ի հանգիստն...:

դ· Թղ· 73բ· Կանոնք Գ· աւուրն:

ե· Թղ· 74ա—75ա· Գրիգորի Աստուածաբանի ի բանէն որ ի մահն Մաքսիմիանոսի ուսումնական իւրոյ: Ով եղբայր սիրելի...:

զ· Թղ· 78ա—87բ· Կանոնք Դ·—Ի· աւուրն:

է· Թղ· 87բ—88բ· Եղիշէի վարդապետի ասացեալ: Ահեղ եւ զարմանալի է զալուստն Քրիստոսի եւ ահաւոր դատաստանն...: Վջ· որպէս լուսաւորք յարքայութեան երկնից:

ը· Թղ· 88բ—89բ· Ս· Թաթէոսի ասացեալ վասն ննջեցելոցն ի յարութեանն: Արդ հոգի ամենայն մարդոյ, որ ելանէ ի մարմնոյ անտի...: Վջ· եթէ եղիցին ամենեքեան ուսեալք Աստուծոյ:

2· Թղ· 90ա· Յոհաննու Մանդակունւոյ Հայոց կաթուղիկոսի ասացեալ վասն Հմնարկութեան սրբոյ յեկեղեցւոյ: Ժողովեալ աստուածայնոյ քահանայապետին...:

3· Թղ· 99բ· (Նաւակատիք եկեղեցւոյ): Իսկ Նաւակատեաց աւուրն յերեկաբերեայ հանգուցն լինի...:

4· Թղ· 122բ· Կանոնք Աւազան աւրհնելոյ:

5· Թղ· 127ա· Կանոնք նկարեալ եկեղեցին աւրհնել:

6· Թղ· 128բ· Կանոնք Նոր Դուռն հաստատելոյ:

7· Թղ· 129ա (չար· 134բ, 140ա—բ, 138ա) Կանոնք Նաւակատեաց յեկեղեցոյ պղծելոյ տաճարին եւ չարժեալ սեղանոյ, որ յանաւրինաց ոք մտեալ իցէ: Թղ· 134էն եաքը Թուղթ մ'ինկած:

8· Թղ· 136բ· Կանոնք զարմախս սերմանեաց աւրհնելոյ եւ զչեղջս աւրհնելոյ: Շարունակութիւնն Թղ· 136բ իջին՝ 135ա—138ա:

9· Թղ· 137բ· Կանոնք որ մարդ յանկարծակի պեղծ կերակուր ուտէ, թէ ոք ի քրմանոնէից Տաճկաց գեն կամ ի գոհից Հրէից եւ Հեթանոսաց (ուտէ):

10· Թղ· 139բ· Կանոնք Մրգաց: Թղթերու եռեւտաոյութիւն կայ 135—140 Թղթերու մէջ:

11· Թղ· 90բ նոր գրչէ· Կանոն հանգերձեղէն եւ սպաս օրհնելոյ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ: Թղ·1ա· Ո՛հ, ո՛հ, գմեղաւք զառածեալ Յովաննէս յաշխարհի էրէց· յՈւրհայեցւոյ, որ հանդիպեցայ եղա՞ճ գիւղն, եւ ըստ կարի անարժանութեան լսում գր(եցի) զսուրբ մատե(անս): Վա՛յ ինձ հազար բերան, որ զանուշս ունիմ եւ զդործս ոչ: Աւ ոտս ձեր անկանիմ, ով սուրբ լուսերամ քահանայք· վասն Աստուծոյ սիրոյն մի ողոքմի ասացէք ինձ եւ հաւրն իմ(ոյ) Աբրահամ իւրիցուն եւ մաւրս իմոյ Մարգարտին եւ կողակցին իմոյ Մարիամին: Եւ մեզ յիշելոցս եւ ձեր յիշողացդ առ հասարակ ողորմեացի Քրիստոս Աստուածն մերոամէն: Հայր մեր որ յե·:

2· Թղ· 90ա· Ով սրբազան զասք սուրբ լուսերամ պաշտօնէիցդ Քրիստոսի, որք ընտրեան Աստուծոյ անդր արժանաւորիք ի սուրբ յատեանն, վասն Աստուծոյ սիրոյն հասմար մեկ բերան լի սրտիւ Աստուած ողորմի ասացէք ինձ անարժան գրչիս Յովաննէս անարժան իւրիցուս յՈւրհայեցուս, եւ իմ ծնողացն Աբրահամ իւրիցուն եւ մաւրս Մարգարտին եւ ամենայն արեամբ մերձաւորացն իմ: Եւ Աստուած մեզ եւ ձեզ առ հասարակ ողորմեացի ի մխիւանդամ գալստեանն· ամէն:

3· Թղ· 99բ· Ո՛հ զգառնացեալ ոգիս ի մէջ մեղաց ծփեալ· միթէ Տէրն ողորմի ձեր սուրբ աղաւթիւքն· եւ ձեզ մասն լիցի:

4· Թղ· 137բ· Յորժամ որ ընթեռնոյք գսուրբ գիրս, մի Աստուած ողորմի ասացէք վաթսար գրչիս Յովաննէս իւրիցուս...:

(Շարունակելի:)

Հ· Ն· ԱԿԻՆԵԱՆ

ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ ՅԷՋՆ 148

«Պրոտոսպաթար» առաջին անգամ գործածուած կը գտնեմ Սէբէոսի քով· որ կը գրէ յամն 644· կոստանդին կայսր վարագրէ յամն 644· կոստանդին կայսր վարագրէ ոսկրոցն եւ անոր որդին, «առաջին սպաթար ոսկրոցն եւ անոր որդին, «առաջին սպաթարացն եւ զՄարտա, ի մէջ ամենայն սպաթարացն եւ կանտիտատ», որոնք աջորէն կը վերագտանայինն, ընդունեցաւ սիրով (էջ 114): Այս տեղ առաջին սպաթար նոյն է պրոտոսպաթարին հետ, որ այլուր թարգմանուած է «սուպերակիր թագաւորի» (վարք Հարանց, Ա· 635):

ԳՐՐՉԵԼԻ ԵՒԿԼԻԴԵՍԻ ՏՐԲԵՐՔ ԵՐԿՐԱՉԱՓՈՒԹԵՆ

1·

Քանի տարի առաջ M. Leroy հրատարակած էր եւկլիդէսի երկրաչափութեան հայերէն թարգմանութիւնը պաւիայի Թ· 178 ձեռագրէն: Որովհետեւ այդ միակ կարծուած ձեռագիրը սկիզբէն պակասաւոր էր իբր 50 տող, կարեւոր համարած էի ընդգիրը միւնաղամ հրատարակել Տիւրինգէնի Համալսարանի Թ· 74 հայերէն ձեռագրէն, որ մասնաւոր պաւիայի օրինակէն դուրս լինած մասն ունէր (Հանդ· Ամս· 1937, էջ 225—242, հանրագիր ուսումնասիրութեամբ):

M. Leroy փութացած էր լսելիներէնի թարգմանել իմ հրատարակութենէն պաւիայի ձեռագրին պակասաւոր մասը (տողք 1—50)· Un nouveau fragment d'Euklide, ի թերթին Revue des études indo-européennes 1 (1938), 39—44: Այս առթիւ անդրադարձած է Մ· Լերուա նաեւ իմ ուսումնասիրութեանս վրայ, ուր ըսած էի, թէ երկրաչափութեան թարգմանիչը Գրիգոր Մագիստրոս չէ, ինչպէս համարած էր Լերուա իր հրատարակութեան ներածութեան մէջ, մոլորելով Մագիստրոսի «սկսայ թարգմանել» տեղիքէն: Եւ այժմ կը զրէ, թէ «մենք կը չարունակենք մնալ մեր գրչ, թէ «մենք կը չարունակենք մնալ մեր յառաջուան կարծիքին վրայ» (էջ 44):

Մն չ'ընդունիր նաեւ թէ վենետիկի Մխիթարեանց Ձեռագրատան մէջ գտնուին Մխիթարեանց Ձեռագրատան մէջ գտնուին Եւկլիդեայ օրինակ մը, այլ պատճառաբանութեամբ, որ Հ· Գ· Զարբհանալեան պատ չէ յիշատակած:

Եթէ կարելի է ներել թարգմանչի մասին իր արտայայտութիւնը, որուն պիտի անդրադառնամ քիչ յետոյ, բայց կը համարիմ թէ անհրաժ է իր մեծութեամբ երկրորդ կէտի մասին, քանի որ ցոյց տուած էի ձեռագիրը (Բ· Օրինակ Յովհ· Դամասկացւոյ գրութեանց) եւ նոր Հայկազեան Բառգիրքը, ուր յառաջ բերուած էին, ա՛յս ձեռագրէն, այլ եւ այլ կոչումներ, թուով 16, ընդ ամէնը իբր 63 տող, որոնցմէ 7 վկայութիւնք (25 տող) առաջին մասէն:

Այժմ կարող եմ ասել, թէ գտնուած է երկրաչափութեանս չորրորդ օրինակ մ'ալ· ուսի

© National Library of Armenia

1· Պաւիայի Թ. 178 Fondo Aldini,
2· Տիւբինգէնի Թ. 74:
3· Վէնեաիկի, Յովհ. Դամասկ. Բ.:
4· Երեւան, Մատենադարան Թ. 4166, թղ. 208ա—209ա, ԺԳ. դարէ (Գիտական Նիւթերի Ժողովածու, Ա. [Երեւան 1941], էջ 54):

2·

Եւկլիդեայ Տարերաց հայերէն թարգմանութեան մասին չորրորդ գրութիւն մը լոյս ընծայեց Արիզոնայի Համալսարանի ուսուցչապետը Ամերիկաց Ա. Շաղոյեան (Allen A. Shaw, A Pre-Euclidean Fragment of the Elements), զոր նախ կարդացած էր Պասատենայի Ամերիկեան ուսուցչական Ընկերութեան համագումարին մէջ, 1938, Նոյեմբեր (հմմտ. Bulletin of American Mathematical Society, vol. 43, էջ 774 եւ ապա հրատարակած National Mathematics Magazine, vol. XIII, No. 2, November 1938 ունիմ տրամադրութեանս տակ արտատպութիւն մը, էջ 1—7:

Շաղոյեան ունեցած է աչքի առաջ Պաւիայի օրինակը եւ բազմավէպի 1884 տարւոյ հրատարակութիւնը. ուստի պակասաւոր օրինակ մը, զոր թարգմանած է անգլիերէնի. իսկ իրրեւ հայերէն բնագիր ներկայացուցած է բազմավէպի 1884 տարւոյ 31—34 էջերը լուսատիպ: Գրիգոր Մագիստրոսի տեղիքը ծանօթ է իրեն Հ. Գ. Զարբհանալեանի Հայկական հին դպրութեան պատմութենէն (1932, էջ 586), ուր Եւկլիդեայ Տարերքի թարգմանութիւնը Գր. Մագիստրոսի վերագրուած է:

Նէրէ Նախադուռն տեղիքս. «Թարգմանութիւնն երեւի լինել Գրիգորի Մագիստրոսի, ըստ խոստովանութեան նորա». կ'իմանայ կասկածով Գրիգորի վերագրուած: Ինքը կը մերթ թարգմանութիւնը Ե. դարուն համարիլ:

Շաղոյեան իր գլխաւոր ուշադրութիւնը դարձուցած է երկրաչափութեան սկզբնագրի վրայ. վերլուծելով բնագիրը կը յանգի այն եզրակացութեան, թէ Եւկլիդեայ Երկրաչափութեան հայերէն թարգմանութեան սկզբնական բնագիրը նախահելլէնեան ըլլայ, հաւանաբար մը Լեւոնի կամ Թեւդիոս Մագնեսիացւոյ Երկրաչափութեան Տարերքի, որոնք կորսուած են:

Կարեւոր կը համարիմ անգլիերէն բնագրով ներկայացնել իր նկատումներն ու եզրակացութիւնը ի մասին 50—167 տողերու:

In view of the observations made above, the present writer is convinced that (*a*) the Armenian MS is a fragment of pre-euclidean *Elements* written by Leon or Theudius of Magnesia (see Heath: *Manual of Greek Mathematics*, pp. 183—185) whose works on the *Elements* are lost. (*b*) The Armenian MS is the *first* specimen of pre-euclidean *Elements*, preserved through the medium of Armenian translation.

With regard to date of translation of the Armenian fragment close study of style and diction leads the present writer to believe that the translation may be as early as the fifth century.

3.

Ս. Հայրապետեան, Անանիա Շիրակացու կեանքն ու գործունէութիւնը. Գիտական Նիւթերի Ժողովածու, Ա., էջ 17. Անանիա Շիրակացւոյ կը վերագրէ «Եվկլիդի Երկրաչափութիւնը հայերէն թարգմանութեամբ: Թէեւ ոմանք այս աշխատութիւնը վերագրում են Գ. Մագիստրոսին, սակայն այժմ կան հաւաստի փաստեր Շիրակացուն համարելու»: Զեն յիշուիր այդ փաստերը: Շիրակացւոյ կ'ընծայէ զայն նաեւ Տ. Թումանեան, անդ, տես Т. Г. Туманян, О таблице полгональных чисел А. Ширакаци, *ի գիրս* Գիտական Նիւթերի Ժողովածու, Ա. (Երեւան 1941), էջ 54:

4.

Ա. Գ. Աբրահամեան, Անանիա Շիրակացու Մատենագրութիւնը, Երեւան 1944, էջ 75—77, նկատողութեան առած է նաեւ «Եվկլիդէսի Երկրաչափութեան թարգմանիչը»: Այս առիթով անդրադարձած է իմ աշխատութեանս: Ան ընդունելի չէ գտած Գր. Մագիստրոսի տեղիքին իմ առաջարկած վերակազմութիւնը:

ա. «Մագիստրոսի մօտ, մեր կարծիքով, չատ պարզ է ասված թարգմանութեան մասին եւ հիմք չունենք կասկածելու նրա հաղորդած տեղեկութեան վրայ»:

բ. «Եվկլիդէսի Երկրաչափութիւնը Շիրակացուն վերագրելու մասին անհիմն է Ն. Ակինեանի մէտ պնդումը եւս, որ իբր

Մագիստրոսի լեզուն տարբերւում է Եվկլիդէսի Երկրաչափութեան թարգմանութեան լեզուից: Եվկլիդէսի Երկրաչափութեան լեզուն, մեր կարծիքով, ընդհակառակը, շատ ծանր լեզու է եւ ամենեւին նման չէ Շիրակացու լեզուին»: Օրինակ կը բերէ Երկրաչափութեան 108—114 տողերը, յատուկ բերուած տպագրութեան ինչ ինչ վրիպակներով:

Գ· «Վիճելի է Ն. Ա.ի մէտ կէտերը եւս, որ իբր Եվկլիդէսի թարգմանութեան տեքստում կան մի շարք տերմիններ, որոնց գործածութիւնը Շիրակացուն է յատուկ: ... այդ տերմինների մեծ մասը, որքան մեզ յայտնի է, զուրկ են ածուած ժ—ԺԲ դարի մատենագրերի մօտ եւ չեն հանդիպում Շիրակացու աշխատութիւններում (էջ 76—77):

Կան այս տեղ ինչ ինչ թիւրիմացութիւններ եւ անճիշդ կէտեր:

Ես ենթադրաբար Երկրաչափութեան թարգմանիչ համարած էի հայերէնագէտ յոյն Տիւբինգէնը եւ ոչ Անանիա Շիրակացին: Վերջինս չէր կրնար թարգմանիչ ներկայանալ, այնու որ դիամետրոս terminus technicus ան հայացուցած է տրամաչափ, տրամաչափական, հետեւելով յունարան Դպրոցի երկրորդ դասի ձեւած բառակերտութիւններուն, մինչ Երկրաչափութեան մէջ հինգ անգամ գործածուած է բառս դիամետրվն (կարգ դիամետրվս) առառաջարճութեամբ իբրեւ փոխառութիւն[1], եւ մեկնուած հայերէն գեղեցիկ բարդութեամբ «երկակտուր»: Այսպէս նաեւ յն. կենտրոն առառաջարճուած է կենտրվն, իմաստը տալով «մէջոցք» բառով:

Հնարաւոր չէ նոյնպէս անոր թարգմանութիւնը վերագրել Պատոնի գործերու հայ թարգմանչին, նոր հելլենիստ Գրիգոր Մագիստրոսին, որ յունարան Դպրոցի վերջնորդողն ուզեց ըլլալ, ինքնուրոյն ճանապարհով:

Եթէ Երկրաչափութեանս 165 տողերը լեզուի եւ թարգմանութեան արուեստի տեսակէտներէ քննութեան առնենք, պիտի տեսնենք հոն փափուկ, դասական հայերէնի բնութեան ձգտող լեզու մը եւ յունարէն բնագրի ազատ, դիւրիմաց թարգմանութիւն մը: Եթէ այդ տողերու մէջ չհանդիպէին մեզի ներգործել, պարագրել եւ պարունակել (նաեւ երկաթանչիւր) բառերը, որոնք 590էն ետքը մուտ գտած են հայ լեզուին մէջ, առանց վարանելու թարգմանութիւնը պիտի դնեինք այդ թուականէն յառաջ, նոյն իսկ Ե. դարուն:

Եւ արդեօք անոնք ուշ ժամանակի ելմուտներ չե՞ն: Այս կասկածը կ'արթընուայ իմ մէջ այնու որ այդ բառերը բնագրին մէջ յունարէնէ սարկական թարգմանութիւններ չեն եւ ոչ ալ թարգմանչին սեպհական արտայայտութիւններ:

Ներգործել յն. ἐνεργέω բառին սարկական թարգմանութիւնն է, ազդեմ իմաստով. մեր թարգմանիչը յն. συνίστασθαι τρίγωνον, «եռանկիւն չինել» չէր կրնար թարգմանել. «կամքիդ ներգործել երիս անկիւնս», այլ պարզապէս գործել (յօրինել, առնել). յունարան մը պիտի թարգմանէր բաղադրեմ, շարադրեմ:

Պարագրեմ (տ. 125), պարագրութիւն (տ. 30). սարկական թարգմանութիւնն է յն. περιγράφω բային. «պատել, բովանդակել» իմաստով: Յոյն բնագիրը հոս ունի περιέχω, «պատել, պաշարել, բովանդակել»: Ուստի թարգմանիչը, որ յաճախ պատեմ եւ բովանդակեմ բառերը կը կիրարկէ, նաեւ այս տեղիքներս նոյն ձեւով պատեմ, բովանդակութիւն (հմմտ. տ. 4, 36, 42 եւն) պիտի թարգմանէր:

Այսպէս նաեւ Պարունակեմ (տ. 32), պարունակեալ (տ. 43), պարունակող, (տ. 47), պարունակող (տ. 49), որոնք περιέχω բայէն կազմուած են, պէտք է բովանդակել, բովանդակեալ, բովանդակիչ բառերով թարգմանած ենթադրել:

Եթէ մեր այս ենթադրութիւնը ստուգուի նորագիւտ ձեռագրով մը, կարող ենք երկրաչափութեան թարգմանիչը նոյնացնել այն թարգմանիչին հետ, որ թարգմանած է Պտղոմէոս–Պատոնի Աչխարհագիրը, հաւանօրէն ե. դարու երրորդ քառորդին: Նկատի պէտք է առնել, որ Պատոն իր գործին մէջ առած էր նաեւ Եւկլիդէսի Երկրաչափութեան մէկ մասը: Ինչպէս Աչխարհագիրն յետ ժամանակի մեծած է խմբագրութիւն (Անանիա Շիրակացի՞ն), նոյնպէս Երկրաչափութիւնն ալ փոփոխութիւններ կրած է:

[1] Բառս ոչ Նոր Հայկազեան Բառգիրքը եւ ոչ ալ Աճառեանի Արմատական Բառարանը նկատած են բառերու շարքին մէջ:

© National Library of Armenia

Ա. Աբրահամեան կը գրէ. «Էվկլիդէսի երկրաչափութեան լեզուն, մեր կարծիքով, շատ ծանր լեզու է եւ ամենեւին նման չէ Շիրակացու լեզվին»: Եւ յառաջ բերելով ձախորդ նմոյշ մը Եվկլիդէսէն (ապագրական սխալներով), կ'եզրակացնէ. «Այս ոչ թէ Շիրակացու, այլ Մագիստրոսի սովորական խրթնաբան լեզուն է» (էջ 76): Նմոյշը որ եւ է խրթնաբանութիւն չի բովանդակեր. մաքուր, պարզախօս, քերականական օրէնքներով թարգմանուած է. է՛ւ այսօր նոյն բառերով եւ նոյն կարգով պիտի թարգմանուէր աշխարհաբարի:

Երկրաչափութեան լեզուն «նման չէ Շիրակացու լեզվին». նաեւ ես նկատած էի այս իրողութիւնը եւ թարգմանութիւնը չէի վերագրած Անանիայի, այլ անոր հայերէնագէտ վարժապետին, որ Տիւբինգոս կը կոչուի: Եւ որովհետեւ թարգմանութիւնս պարզախօս, մաքուր դասականաց հետեւով հայերէնով կատարուած է, մերժած եմ եւ կը մերժեմ անոր թարգմանիչը Մագիստրոսի համարել: Եթէ երբեք կարելի է այս լեզուն Մագիստրոսի լեզուին հետ համեմատել, մէկ նժարի վրայ փետուր եւ միւսին վրայ երկաթի կտոր մը պիտի տեսնէինք:

Հայերէն լեզուն ունի իր ժամանակագրութիւնը. գրական շրջանի իւրաքանչիւր դար ունի իր ուրոյն յատկանիշները, որոնք կը նպատակեն որ եւ է գրուածքի ժամանակը ճշդել, գոնէ մերձաւորապէս: Այս կէտին երէկ ուշադիր ըլլար Անանիա Շիրակացու Մատենագրութիւնը հրատարակողը, կարդ մը գրուածքներ, ինչպէս «Յաղագս ամպոց եւ նշանաց» եւ «Աչխարհացոյցը» ներս պիտի չառնէր այդ հատորին մէջ:

5.

Եթէ Երկրաչափութեան թարգմանութիւնը եղ. դարէ յառաջ է, ինչպէս պէտք է իմանալ Գրիգոր Մագիստրոսի Ի. Թուղթին տեղիքս. «Բայց եւ զերկրաչափականն զեւկլիդոսին սկսայ թարգմանել» (էջ 66): Հարցմանս պատասխանը պիտի ըլլայ. կա՛մ Երկրաչափութիւնը երկու անգամ թարգմանուած է. մին հինը, որ հասած է մեզի մէկ մասով. եւ երկրորդը՝ Գր. Մագիստրոսինը, որ մեզի չէ պահուած. եւ կամ թիւրմացութիւն մը կայ Մագիստրոսի տողերուն մէջ:

Ամէն ընթերցող, որ կը կարդայ Թուղթս, պիտի վկայէ թէ խրթնաբան է Մագիստրոս իր Թուղթին այս հատուածին մէջ, ուր մեջբերութիւններ իբր կը յաջորդեն: Կամ առաջին օրինակովը տողերու եւեւառաջութիւն ըրած է եւ կամ Թուղթին հեղինակը ձեռագրին լուսանցքի վրայ յաւելածներ կցած է եւ ապա օրինակողին ընդօրի մէջ առնուած: Այս թոհուբոհէն խմասա մը հանելու համար վերակազմած էի բնագիրը պարբերութիւններու եւեւառաջութեամբ, ուր «սկսայ թարգմանել» կը պատկանէր Պատմոնի թարգմանութիւններուն: Գայթակղեցան ամանք եւ բողոքեցին: M. Leroy, կը գրէր. «Հա՞րկ է ըսել, թէ մենք չենք կրնար ընդունիլ Գրիգոր Մագիստրոսի Թուղթին այս անհասանական վերակազմութիւնը. եւ թէ մենք կը չարունակենք ինալ մեր յառաջուան կարծիքին վրայ» (էջ 44). այս ինքն Գրիգոր Մագիստրոսն է Երկրաչափութեան թարգմանիչը: Եւ Ա. Աբրահամեան կը բողոքէր. «Դժբախտաբար այսպիսի լուրջ տեքստաբանական ուղղում առաջարկելու համար ն. Ակինեանը լուրջ կռմաններ չի բերում եւ այնպիսի տպաւորութիւն է ստացվում, որ նա ա՛չ թէ իր եզրակացութիւնը բղխեցնում է սկզբնաղբիւրից, այլ սկզբնաղբիւրը յարմարեցնում է իր եզրակացութեանը: Մագիստրոսի մօտ, մեր կարծիքով, չատ պարզ է տասած թարգմանութեան մասին եւ մենք հիմք չունենք կասկածելու նրա հաղորդած տեղեկութեան վրայ» (էջ 76):

Եթէ Ա. Ա.ի «կարծիքով չատ պարզ է» արտայայտուած Մագիստրոս ի մասին եւկլիդեայ թարգմանութեան, նոյնպէս «չատ պարզ է տասած» Պատմոնի գործերու թարգմանութեան մասին, եթէ «զերկուս մատեանն Պատմոնի... սկսայ թարգմանել» եւ «գտեալ եմ եւ զկալլիմաքոսի... բայց եւ (գտեալ եմ) զերկրաչափականն զեւկլիդոսին» իմանանք:

«Ծուր իմաստնոյն պատճառս եւ իմաստասցի»: Այն վերակազմեալ բնագիրը, զոր տուի, որչափ ալ բռնաբարչ գտայ, բաւական էր գոնէ խրթնաբան համարուած հատուածին ճշգրիտ իմաստը ստանալու: Հատուածի երեք-չորս պարբերութիւնները կ'ենթադրեն լուսանցագրութիւններ. Թուղթին գրուելէն ետքը աւելցուած: Այս տեղ

միւսանգամ կը ներկայացնեմ բնագիրը, գծելով բաժնելով պարբերութիւնները.

«Վասն զի ոչ եմք երբեք զգաստացեալ ի թարգմանութենէ եւս. բազում մատեանս, զորս ոչ եմք գտեալ ի մեր լեզուս՝ զերկուս մատեանն Պատմոնի, զՏիմէոսի տրամաբանութեանն եւ զՓեդոնէի, յորս բոլոր ճառն Նախապիտականին Աստուծոյն (տզ. այն) պարփակեալ կայ, եւ զայլս բազումս յհմաստասիրացն (զհմաստասիրէն) — խրաքանչիւր մատեանքս այս մեծագոյն է քան զՏրեւոր Տօնականս — բայց եւ գտեալ (եմ ի) մեր իսկ ի հայ լեզու գրեալ թարգմանչացն՝ զԵրս Ողոմպիոդորոսի, զոր Դաւիթ յիշատակէ, կարի յոյժ սքանչելի եւ հրաշալի բանատեղծութիւնս, մանաւանդ բոլոր իմաստասիրական բանից. գտեալ եմ եւ զկալլիմաքոսի եւ զԱնդռօնիկեայն ի հայ լեզու. բայց եւ զերկրաչափականն զեւկլիդոսին — սկսայ թարգմանել: Եւ եթէ...»:

Այս հատուածին դիւաւոր պարբերութիւնն է «Բազում մատեանս, զորս ոչ եմք գտեալ ի մեր լեզուս...», որուն բայն է «սկսայ թարգմանել»: Երկրորդ մէջբերանկեալ պարբերութիւնն է «Բայց եւ գտեալ... գտեալ եմ եւ.... բայց եւ (գտեալ) զերկրաչափականն զեւկլիդոսին»:

Ուշադրութեան արժանի է, որ Գրիգոր Մագիստրոս Երկրաչափութիւնը կ'անուանէ «Երկրաչափականն Եւկլիդոսի», մինչ այդ աշխատութիւնը վերնագիր կը կրէ «Եւկլիդեայ թարգմանիչը ճիշդ վերնագիրը Եթէ ան ըլլար թարգմանիչը ճիշդ վերնագիրը պիտի տար «Եւկլիդեայ» անունը Եւկլիդէս եւ ոչ Եւկլիդոս պիտի գրէր:

Հ. Ն. Ա.

Die Stellung des Armenischen im Kreise der indogermanischen Sprachen

(Eine Untersuchung der indogermanischen Bestandteile des armenischen Wortschatzes)

Dr. Georg Solta

(Fortsetzung.)

Zusammenfassung zu B I: Substantiva

Auch bei dem Überblick über das im Vorhergehenden behandelte Material fallen zunächst auf

a) armen.-griech. Übereinstimmungen: in lautlicher Hinsicht der prothetische Vokal bei *ayr* „Mann“: gr. *ἀνήρ* (B 6), *astł* „Stern“: gr. *ἀστήρ* (B 9), *erek* „Abend“: gr. *ἑσπέρα* (B 33) sowie der Anlaut *pt-* in *t'uk'* „Speichel“: gr. Stamm *πτυ-* (B 39); in morphologischer Hinsicht das Verhältnis von *lusanunk'* „Luchse“ zu gr. *λύγξ*, das allerdings einem lit. *lúnšis* noch näher steht (B 42), weiter *kalin* „Eichel“: gr. *βάλανος* (B 47), *cunr* „Knie“: gr. *γόνυ* (B 46), *kanai-k'* „Frauen“: gr. *γυναι-* (B 49), *ozni* „Igel“: gr. *ἐχῖνος* (B 76), *ołb* „Wehklage“: gr. *ὀλοφύρομαι* (B 77), *aru* „männlich“: gr. *δρύφ* (B 6); in lexikalischer Hinsicht cf. *ałuēs* „Fuchs“: gr. *ἀλώπηξ* (B 3), *bam, bas, bay*: lesb. *φαι* (B 20), *cer* „Greis“: gr. *γέρων* (B 44), *ənderk'* „Eingeweide“: gr. *ἔντερα* (B 36 a), *mit* „Gedanke“: gr. *μῆδος* (B 67), *sirt* „Herz“: gr. *κῆρ* (B 85), *mxem* „tauche ein“: gr. *μυχός* (B 69), *ard* „eben“: gr. *ἄρτι ardaçin*: gr. *ἀρτιγενής* (B 12). Bei zwei von den zitierten Belegen greift die Übereinstimmung über das Griechische hinaus: bei *cer*, wo auch ai. *jarant-* usw. heranzuziehen ist und bei *sirt*, wo auch apreuß. *seyr* nahe steht. Diese Fälle könnten also auch unter den Gruppenübereinstimmungen h) angeführt werden.

Einen kostbaren Archaismus bewahrt uns die Isoglosse *nu, nuoy* = gr. *νυός* (B 75).

b) Mit dem Arischen ergeben sich folgende Übereinstimmungen: *arcat* „Silber“: zunächst zu ai. *rajatam*, avest. *ərəzatam* „Hirte“: ai. *go-pā-* (B 54), *awn* (B 14), *hoviv* „Hirte“: ai. *pṛthu-ka* „Besitz“: ai. *apnas-* (B 18), *ort'*: ai. *megha-* (B 66). (B 80), *mēg* „Nebel“: ai.

© National Library of Armenia